

NÚRIA JORNET I BENITO

Agnès de Peranda i Clara de Janua: dues figures carismàtiques o la fundació del monestir de sant Antoni de Barcelona

El paradigma de l'orde clarissa a Catalunya ha estat sens dubte el monestir barceloní de Pedralbes, fundat el 1327 a instàncies de la reina Elisenda de Montcada. L'aparició de les germanes de Santa Clara a la zona catalana és tanmateix sensiblement anterior a aquesta data. Més encara, a la ciutat de Barcelona, cal parlar d'uns precedents de l'orde de les menorettes que no va tenir però continuïtat, almenys sota la mateixa regla monàstica. Estem parlant de l'antic monestir de Santa Clara o sant Antoni que era ubicat a l'actual zona de la Ciutadella, en el seu temps prop de l'anomenat Portal de Mar o de Sant Daniel.¹

La història d'aquest monestir de dones és interessant per diversos motius. En primer lloc, perquè esdevé el primer de l'orde a Catalunya i un dels més antics d'Espanya, recollint en un primer moment el més pur i primitiu esperit de la santa fundadora. En segon lloc, perquè en un punt concret de la seva història, a l'inici del segle XVI, decideix canviar l'hàbit i abraçar l'orde de Sant Benet, en uns motius encara no massa clars, o si més no, poc analitzats per la historiografia. I en darrer terme, i no menys important, perquè la seva fundació, de regust llegendari, ha estat lligada a la mateixa santa Clara i capitalitzada per unes dones que en el seu temps i en la posterior història de

la ciutat tingueren una marcada autoritat i prestigi.

L'objectiu d'aquest article és donar a conèixer l'origen i la trajectòria inicial d'aquesta comunitat monàstica femenina, plantejant les diverses línies i interpretacions que marca la historiografia, si bé és cert que manca a hores d'ara una monografia que situï aquesta comunitat en el context del floreixement monàstic —de marcat accent femení— del segle XIII i ajudi a perfilar tota una topografia de la religiositat a la Barcelona de l'època.²

Comencem pel seu origen. Reprement les *Rubriques de Bruniquer*, l'any 1233 arribaren al port de Barcelona les “santes verges Inès i Clara, parentas de Santa Clara” procedents del monestir de Sant Damià d'Asís, després d'embarcar-se a Ancona”. La seva arribada es tenyeix de “miracle” en destacar el cronista que ho feren “ab una barca sens rems ni velas”, conduïdes per un àngel, després de patir un naufragi. Les dues dones, interrogades de la seva procedència —segueix relatant Bruniquer— destaquen el desig de la mateixa Santa Clara en aquesta vinguda i en l'edificació d'un monestir femení a terres catalanes. El pare Batlle, d'altra banda, autor del manuscrit *Crònica Seráfica de la regular observancia de la provincia de Cataluña*³ (1710), també recull aquest fet, basant-se al seu torn en les afirmacions dels cronistes Waddingo, Cornejo i Domènec. Santa Clara, doncs, hauria enviat les dues dones esmentades des d'Asís, “ambas sobrinas suyas con diferencia de un solo grado de parentesco” i destaca que ho feren “pobremente vestidas en hábitos religiosos”.⁴

La data de l'arribada de les fundadores a Barcelona, el 1233, així com la seva personalitat, parentes de Santa Clara, la retrobem, seguint el cronista de l'orde franciscana Sanahuja, en la tradició oral que s'hauria mantingut viva a la comunitat monàstica i que és recollida en un llibre de memòries d'una de les monges, les “Memòries de Dorotea Çarovira” de l'any 1632.⁵ Seguint aquesta tradició, sembla que tot just arribar la ciutat els deixà la capelleta de Sant Antoni, prop

del mar, on visqueren fins l'establiment d'un monestir, tot mantenint forts lligams amb la comunitat franciscana, establerta ja a Barcelona des del 1219.

Aquests orígens tenyits de llegenda, la data del 1233 i la presència indirecta de la mateixa santa Clara, no han estat assumits ni confirmats per tota la historiografia. Així el mateix cronista Sanahuja en precisa l'error, retardant també la data de la fundació del monestir al 1236, any en què de fet apareixen les primeres proves documentals. El pare Fidel Fita i la mare sor Eulàlia Anzizu⁶ confirmen també l'opinió del franciscà, qualificant la primera versió, la presència d'unes nebodes de Santa Clara, de mera fàbula. Més recentment Ernest Zaragoza⁷ comparteix aquesta anàlisi i afirma que serien un grup de dones penitents (*"sororum penitentium sociarum"*) les que fundaren el monestir entre 1236 i 1237. El punt de partida s'inicia amb la butlla del papa Gregori IX amb data de 18 de febrer del 1236 —*"Quoniam aut ait Apostolus"*—,⁸ adreçada als ciutadans de Barcelona, i amb la qual el pontífex vol promoure la idea que li havien manifestat Berenguer de Antic, Guillerma de Polinyà i deu germanes penitents més d'edificar, *"in fundo proprio"*, un monestir per viure sota la regla de les monges pobres tancades de Sant Damià —*"sub regula et vita dominarum pauperum inclusarum sancti Damiani"*. Un any després, el bisbe de Barcelona, Berenguer de Palou, concedia potestat per construir aquest monestir, sota l'advocació de Sant Antoni de Pàdua —canonitzat tot just quatre anys abans—, que se situaria prop del mar i al costat de l'edifici de Santa Eulàlia del Camp.⁹

El que sí resta clar, per començar a desembolicar un dels fils d'aquesta trama, és el protagonisme que varen tenir i l'empremta que deixaren les dones que iniciaren aquesta personal aventura espiritual: Inés i Clara, sens cap altra filiació, ens diu Bruniquer. Inés d'Asís i Clara de Janua, ens precisen els pares caputxins de Sarrià en un opuscle editat en unes dates precisament en què s'apostava per llur beatificació.¹⁰ Inés de Peranda, filla de Martín Corano i Peranda, germana de Santa Clara, ens detallen altres fons.¹¹ En tot cas una primera

abadessa, de nom Agnès de Peranda,¹² regiria certament la comunitat prop de quaranta-set anys, tal com assegura l'epitafi de la seva tomba: "*Hic sepultura est sancta virgo Agnes qui huius monasterii per XLVII annos et amplis prima abatissa existens tanto in morte et post gloriose coruscavit miraculis quanto dum viveret sanctitate vite et claritate fame prefulsit obiit anno domini MCCLXXXI, XV kalendas octobris, feria IV*".¹³ La companya d'Agnès en aquest "trajecte" pot identificar-se com Clara de Janua o de Porta, neboda de la primera. En una altra versió, la companya d'Agnès fóra Maria de Pisa o Pisana,¹⁴ la qual apareix explícitament en els documents —a ella es dirigeix el bisbe de Barcelona quan dóna potestat per fer el monestir l'any 1237— mentre que el nom de Clara de Janua no apareix de fet en la cronologia de les primeres religioses fins el 1290,¹⁵ essent confirmada com a abadessa el 1311.¹⁶ En tot cas, sembla força improbable que fos la mateixa Clara fundadora de la comunitat a la dècada dels anys 30.

Si bé el punt de partida documentat -butlla papal i aprovació episcopal- deixa a la llum d'altres figures femenines —Berenguera d'Antic, Guillema de Polinyà i les altres deu germanes penitents—, la fama de santedat i un lloc en la devoció popular de la ciutat va estar però de la banda d'Agnès i de Clara. Segons el pare Domènec en el llibre "*Flos sanctorum*" (foli 337) Inès, Clara i —afegeix també Mariana de Pisa— són "santes". El mateix Domènec les inclou de nou en la seva "*Historia de los santos varones, ilustres en santidad del Principado de Cataluña*" (1630), si bé constata que "no se sap del cert d'on vénen; però que per tradició es diu que són italianes, d'Asís; que Inés és neboda de Santa Clara i que Clara és neboda d'Inés". El martirologic franciscà integra també a Agnès i a Clara: "*beatarum Agnetis Perandae, abatissae, et Clarae eius nepotis, virginis*". La "*Bibliotheca Sanctorum*", finalment, les cataloga com a beates: "Chiara de Janua de Assisi i Agnese Peranda", i recull també la primera línia de la interpretació en el sentit de fer-les parentes de Santa Clara i haver partit de Sant Damià per recalar a Barcelona.

Agnès, primera abadessa del monestir, i que com dèiem la tradició i bona part dels cronistes franciscans la fan neboda de Santa Clara, morí en olor de santedat el 17 de setembre de 1281, i fou en la seva època una dona que va aplegar un gran fervor i devoció, en especial entre la gent de mar.¹⁷ Ja en la inscripció de la seva làpida sepulcral, que el pare Fita situa al segle XIV, llegim: "(...) la qual tant en la mort com després, gloriósament brillà pels seus miracles i mentre visqué resplendí amb santedat de vida i gran fama". Seguint les memòries de Dorotea Çarovira, monja del monestir, Agnès va mantenir una vida marcada "pel desdejuni, almoines als necessitats, amb fama de perfecció i miracles en vida i després de morta", mentre que "Clara de Gènova" (sic) "fou molt humil, de gran virtut i molt santa".¹⁸ En el desig d'imitar la trajectòria de la mateixa Santa Clara, Agnès va voler deixar el càrrec d'abadessa el 1258, però el mateix papa Alexandre IV la va fer desistir, lloant les seves virtuts i exhortant-la a continuar en el càrrec.¹⁹ Se sap també que va escriure unes Ordenacions adreçades als capellans beneficiats de l'església del monestir sobre la manera de celebrar els oficis litúrgics (1260).

La fama de santedat d'Agnès capitalitzà bona part de la trajectòria posterior de la comunitat, que ben aviat rebé les donacions pietoses dels fideis, com també el recolzament de la monarquia i el papat. Fou en especial Gregori IX qui beneficià àmpliament el monestir, incidint sobretot en la concessió d'indulgències al fidels que ajudessin la comunitat. Així, ja als anys cinquanta del segle XIII són freqüents els llegats testamentaris al monestir, adreçats a las "*dominas inclusas ordinis sancti Damiani*" o a las "*monialium inclusarum ordinis sancti Damiani*". La línia de privilegis iniciats per Jaume I, que l'any 1246 féu donació d'un terreny per l'ampliació del monestir, té un punt important en la figura de la reina Elionor de Sicília que mantingué una especial devoció per la comunitat.²⁰

L'any 1460, i després d'uns fets miraculosos en què es veien baixar del cel estels que es posaven sobre els sepulcres de les dues dones, Agnès i Clara, es procedí a una primera i solemne translació dels

seus cossos, del cementiri comú a l'altar de l'església del monestir. D'Agnès es trobà el cos sencer, menys els ulls i un braç, que havien estat tallats per un home com a relíquia; Clara no estava sencera, però sí el seu hàbit.²¹ El 1601 es féu un nou trasllat, aquest cop a la capella de Sant Joan, on s'obrí una reixa perquè poguessin ser venerades pel poble, confirmant amb aquest fet la continuïtat en el culte i la devoció popular vers les "santes". Seguint el cronista Batlle fou aleshores quan se'ls canvià l'hàbit de Santa Clara per la vestimenta negra benedictina. El 1725 es procediria a una darrera translació, en aquest cas a una capella feta "ex professo", la capella de les Santes situada a l'altar major. Per a la comunitat de monges, Agnès sempre fou considerada "fundadora i mare nostra" i "el poble li té i ha tingut gran devoció pels favors que s'han aconseguit de la divinitat a través de la seva mediació", s'encarrega de remarcar Dorotea Çarovira al segle XVII. Era també tradició, cada 12 d'agost, dia de Santa Clara, fer una processó en honor de les dues santes, amb l'assistència dels consellers, jornada en què s'obrien els seus sepulcres i els fidels passaven un cotó pels cossos.

La regla en què es basà aquesta comunitat és de nou un altre tema contradictori. En els primers documents de la comunitat les monges apareixen repetidament com "*dominarum sancti Damiani*" o "*dominarum inclusarum sancti Damiani*", si bé a partir de la dècada dels anys setanta és majoritària la filiació "*monasterii Sancti Antoni ordine Sancta Clara*", que reflecteix el període posterior a la canonització de Clara d'Asís, l'any 1255. De fet, l'estatut jurídic de la comunitat en aquests primers anys d'existència es correspon amb la trajectòria de les primeres comunitats nascudes a l'entorn de Santa Clara. La necessitat de coordinar el moviment franciscà femení i la impossibilitat de fundar noves institucions i regles religioses segons les disposicions del concili de Letran, feren necessària la inclusió d'aquestes primeres comunitats sota l'ombra de la regla de Sant Benet. Les primeres clarisses de Barcelona haurien seguit la regla d'Hugolino, protector de l'orde i futur Gregori IX, que acollia la comunitat sota els preceptes benedictins —referents als tres vots bàsics—, si bé en un

context nou, l'esperit franciscà, tal com la posterior regla d'Inocenci IV de l'any 1247 s'encarregà de subratllar davant d'aquesta "dualitat" jurídica.²² Amb el pontificat d'Urbà IV es disposà que l'orde fins aleshores anomenada de Sant Damià fos dit de Santa Clara i en prescriví una nova regla o adaptació de les anteriors, per tal que les comunitats poguessin disposar de propietats. La historiografia, tanmateix, dubta a l'hora d'integrar el nostre monestir en la disciplina urbanista i aposta pel seu manteniment en la regla de Gregori IX.²³

En tot cas, i en el que ens interessa, és que aquesta possible "excepcionalitat", restava també en l'hàbit. Si l'apellatiu de "damianites" fou una constant en la documentació de la primera època, sembla que també l'hàbit de les monges era el de Sant Damià, que s'assemblava més, en quant a les peces, proporció i color, al de les benedictines que al de les mateixes clarisses. Les primeres visites de la reforma religiosa a l'inici del segle XV no fan més que constatar aquesta apreciació a l'entorn de la vestimenta monàstica.²⁴

En el marc d'aquesta reforma es va desenvolupar un altre capítol fonamental de la comunitat, el canvi d'orde religiosa, i el pas de l'orde clarissa a la benedictina, finalment conclòs el 1513. Aquesta mutació afegeix a la història del monestir un factor més d'excepcionalitat, en aquest cas titllat de "rarsa en la història monàstica" per part de Tarsicio d'Azcona.²⁵ En les argumentacions d'aquest historiador, el canvi ha d'interpretar-se, en part, per les circumstàncies especials de l'origen i fundació de la comunitat de Sant Antoni o Sant Daniel, relacionades amb la mateixa complexitat constitucional de la regla clarissa i de l'orde de Santa Clara i de les primeres comunitats mendicants femenines. Segons el cronista Batlle el canvi fou degut sobretot a les pressions perquè adoptessin —com la resta de comunitats monàstiques femenines— els elements essencials de la reforma, en especial la clausura estricta i el sometiment a l'"observança". Una opinió compartida més recentment per Joan Bada en la seva panoràmica de la situació religiosa de la Barcelona del segle XVI²⁶ quan argumenta que a "l'intent de reforma encapçalat-

da tant pel consell de Cent com pel rei Ferran el Catòlic es déu el pas a l'orde benedictina del monestir". Una tensió entre la comunitat i la monarquia i el seu braç executor, els visitadors, que hauria produït moments crítics, com ara la mateixa excomunió de l'abadessa de Sant Antoni, Margarida de Rajadell (1493-1495). Processos d'excomunió, resistències directes més o menys dramàtiques a l'entrada dels visitadors i demandes d'ajuda als consellers de Barcelona, són elements que visqueren en major o menor grau gran part dels monestirs de dones de Barcelona.²⁷

Al final del procés, les monges de Sant Antoni restaren benedictines però dins la "conventualitat", això és integrades en la congregació benedictina.²⁸ Sota aquesta entitat i regla monàstica, les antigues "damianites" encararen la història sense oblidar les seves arrels, amb la devoció vers les seves "santes fundadores" —un record que l'actual comunitat té ben present amb la tomba de les santes que presideix el claustre—, l'haver participat en la fundació del monestir de clarisses de Castelló d'Empúries (1267) i haver ajudat a la nova comunitat de Pedralbes amb la dotació d'unes vint-i-quatre monges (1327).

En les dades presentades a l'entorn de l'origen d'aquesta comunitat el que sembla clar és, per una banda, la connexió més o menys directa de les fundadores del monestir de Barcelona amb Santa Clara —sigui directament a través de la "vinguda amb vaixell i de la presència de dues seves nebodes" o més versemblantment a través d'alguna de les seves deixebles —potser Maria de Pisa— que, al costat d'un grup "autòcton" de dones penitents, se sumen al moviment espiritual i pauperístic del segle XIII, disposen d'una casa o terreny, i desitgen viure com a "monges pobres tancades de sant Damià".

D'altra banda, es constata la vitalitat i fort protagonisme d'aquests grups de dones que capitalitzen un moviment de recerca de vies d'expressió espiritual, que en un primer moment no té canalització

en les estructures eclesiàstiques tradicionals existents, i que sovint arribaran a desembocar en un monestir reglat o en una comunitat més institucionalitzada. En aquest perfil es podria interpretar la primera comunitat femenina de dotze dones penitents, "tocada" després pels preceptes del moviment encapçalat per santa Clara, receptiva a les influències i carisma de la segona orde franciscana. En aquest sentit, Anna Benvenuti Papi, en la seva anàlisi dels moviments religiosos femenins italians constata com "les damianites absorbeixen bona part de les comunitats femenines de penitents que espontàniament havien sorgit fora de les xarxes institucionals eclesiàstiques".²⁹

Fóra interessant esmentar el cas de la fundació del monestir de clarisses a Burgos —un dels pioners a Espanya juntament amb el de Pamplona, Salamanca i el nostre de Sant Antoni—, que arrenca també l'any 1227 d'una demanda al Papa per part d'un grup de dones, que s'han assabentat del moviment religiós mendicant impulsat per Santa Clara arran d'una peregrinació a Roma.³⁰ En un àmbit més proper a l'analitzat, el segon monestir de clarisses establert a Catalunya, el de Santa Isabel de Lleida, inicia la seva història el 1240, any en què el mateix Gregori IX dirigeix la butlla "*Gratum gerimus*" a la reina Violant d'Hongria per agrair-li la donació d'unes cases a un grup de dones que es dedicaven a la vida contemplativa, conegudes com a beateri de Santa Isabel d'Hongria o també "damianites", una comunitat encara no formalitzada com a monestir.³¹

En tot cas, en el primer capítol de la seva existència —fins al pas a benetes— el monestir de Sant Antoni es percep en estrets lligams amb la comunitat mare de sant Damià, i és majoritari l'apel·latiu de "damianites". Aquest marcat caràcter "damianita" serà també un dels arguments que la comunitat rebatrà contra els intents de reforma o d'imposició d'una altra regla o forma de vida. Aquest reconeixes com a part integrant del projecte de la santa fundadora, integrada de fet la Barcelona del segle XIII en un moviment espiritual més ampli, europeu, que es tradueix en diverses manifestacions i que té un

marcat accent femení: el mateix moviment de l'espiritualitat mendicant (clarisses i dominiques), comunitats de terciàries a redós de monestirs ja establerts o dels hospitals tot potenciant una vessant més contemplativa o més activa, els beguinatges, resclusatges o eremitatges... etc.

Podríem rememorar parcialment aquesta topografia amb l'escena que dibuixa el pare Gazulla en la seva "Vida de Santa Maria de Cervelló" quan afirma que la mateixa Maria de Cervelló visitava, en companyia de la seva mare, a Agnès i Clara, que "en ese tiempo florecían con grandes esplendores de santidad, (...) oía los consejos, observaba sus virtudes y tratábase [en aquestes trobades] mucho de Dios...".³² Contràriament però al cas de Maria de Cervelló, amb una trajectòria que des del segle XIII es traduiria en tota una línia hagiogràfica potenciada des de la mateixa orde mercedària, ni Clara ni Agnès haurien capitalitzat unes "elaboracions hagiogràfiques" semblants, ni tan sols per part de la comunitat monàstica "germana" que ho hauria pogut fer, l'orde franciscana. Podríem interpretar tanmateix la tradició de l'arribada de les dues zones des d'Àsia, en una barca i després de patir un naufragi, com una via encaminada a rememorar històricament la seva pròpia existència, els seus orígens com a comunitat. Una tradició que no arriba a estructurar-se com a relat historiogràfic però que va ajudar sens dubte a construir una memòria femenina,³³ a enllaçar amb les figures de dues dones que capitalitzen la fundació del monestir i mantenen una vida de virtuts i santedat.

notes:

1. En la documentació també el podem trobar amb el nom de monestir de sant Daniel. El 1713 el monestir fou destruït i la comunitat fou evacuada a les dependències del Palau Reial, on visqueren fins el 1936. Amb la guerra civil, la comunitat es dissolgué en part, tot i que fou reactivada de nou l'any 1947 a Ripollet. El 1952 tanmateix la comunitat s'extingí i finalment les monges

passaren al monestir de Santa Cecília de Montserrat, on fusionades amb la comunitat de Sant Benet de Mataró, fundaren l'actual monestir de Sant Benet de Montserrat.

2. Agraeixo les facilitats en la investigació que duc a terme i la cordial acollida rebuda per l'actual comunitat de Sant Benet de Montserrat, successora de la comunitat analitzada i hereva tant d'un part de l'arxiu com de les relíquies i tomba de les que segueixen essent considerades "mares fundadores".

3. "Fundación del convento de san Antonio Abad y al presente de santa Clara de Barcelona", vol. I, cap. XII, foli 31. Ms., Biblioteca Universitat de Barcelona (BUB).

4. "Nebodes segones de santa Clara segons P. Lazzeri, "La famiglia de Santa Chiara", a *AFH*, XIII, (1920).

5. *Memòries autògrafes de Dorotea Çarovira, priora del monestir de sant Antoni i santa Clara de Barcelona*. Cfr. F. Sanahuja, *Historia Seráfica de la Provincia de Cataluña*, Barcelona, 1959. Segons Pablo Vinyolas aquesta pia tradició també es recull en el "Libro de Otorgaciones, profesiones y óbitos" del monestir. Manuscrit nº 110 de l'arxiu del monestir). Cfr. P. Vinyolas, *Santa Inés de Peranda y Santa Clara de Janua en Barcelona y su culto inmemorial*, Barcelona, 1930. Ambdós còdexs esmentats no consten en el fons del monestir.

6. F. Fita, "Fundación y primer período del monasterio de Santa Clara de Barcelona", *Boletín de la Real Academia de Historia*, 27 (1895), p. 273-314; E. Anzizu, *Fulles històriques del reial monestir de santa Maria de Pedralbes*, 1887.

7. Recentment Ernest Zaragoza, aboga per aquesta versió: E. Zaragoza, *Catàleg dels monestirs catalans*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997.

8. Arxiu Monestir de Sant Benet de Montserrat (en endavant AMSBM), pergamí núm. 179.

9. El bisbe s'adreça a "*tibi Marie Pisane et sororibus tuis plenariam potestate constituendi monasterium ad honorem Dei et beati Sancti Antoni confessoris*

de ordine fratrum minorum in suburbio Barchinona in loco qui est iuxta litus maris subtus domum beate Eulalie de Campo. AMSBM, pergami, núm. 209.

10. *Santa Inés Peranda de Asís, fundadora y primera abadesa del monasterio de San Antonio y Santa Clara de Barcelona y Santa Clara de Porta, una de sus discípulas*, Barcelona, 1912. El procés de beatificació és publicat a: *Beatificationis seu confirmationis cultus ab immemorabili praestiti Agneti Perandae et Clarae de Janua seu a Porta, sanctae Clarae assiesiensis consanguineis conventus clarissarum Barcinonensis fundatricibus et primis abbatissis beatis et sanctis nuncupatis. Articuli quos ad probandum cultum eisdem delatum Romae Curiae Barcinonensi praesentat per fr. M. Paolini ordinis minorum postulator generalis*. Roma: Libreria Sancti Antonii, 1911.

11. P. Vinyolas, *op. cit.*

12. En un privilegi de fra Pere de Centelles, bisbe de Barcelona, aquest es dirigeix a l'abadessa "Agnès de Peranda" (25 d'abril 1245). És l'únic document on es precisa aquesta filiació. AMSMB, Pergami núm. 323.

13. L'epitafi és transcrit a F. Diago, *Historia Comitum Barchinone* (lib. 3, cap.8, fol 282) i a F. Fita, *op.cit.*, p. 273. Si fem comptes, la data de l'epitafi marca com a data de fundació el 1234, fet que no concorda amb la primera butlla esmentada. Fita creu que l'epitafi es gravà el segle XIV, no calculant exactament els anys de l'abadiat de la primera abadesa.

14. En un document signat per la comunitat el 1254 hi consten: "**Agnētis**, abatisse, Ermessendis de Carpayano, Saurina de Cervilione, Paula, Caterina, Raimunda, Joana, Laurencia, Andreua, Jacomina, Saurina, **Maria**, Agnetis". "Documents de l'arxiu de Santa Clara", AHCB, Ms. B367.

15. Fundació de dos aniversaris en sufragi de Geralda, vídua de Riquer, i monja del monestir. Com a testimonis de l'acte hi consten l'abadessa Saurina d'Olzeto (1281-1305) i, entre d'altres monges, Clara de Janua. AMSBM, Pergami núm. 665.

16. Acta de confirmació de l'abadessa Clara de Janua. AMSBM, Pergami núm. 749.

17. J. García Oro, "Orígenes de las clarisas en España", a *Las clarisas en*

Espanya y Portugal. Congreso Internacional, Salamanca, 1993.

18. Extret de les Memòries de Dorotea Çarovira. Cfr. P. Vinyolas, *op. cit.*

19. Carta del Papa Alexandre IV a l'abadessa Agnès fent-la desistir de la seva determinació d'abandonar el càrrec (27 de juliol de 1258). AMSBM, Pergamí, núm. 526.

20. Sor Bernadona, reclusa, i amiga de la reina Elionor, ingressà en un moment determinat a la comunitat. Cfr. Jill R. Webster, *Els franciscans catalans a l'edat mitjana*. Lleida: Pagès editors, 2000, p. 328. Joana, filla de Pere III i Maria de Navarra, nascuda el 1344, deixà en dipòsit part de la seva herència al monestir. Cfr. R. Sanahuja, "El mobiliari de la infanta Joana, filla de Pere III", a *Analecta Sacra Tarraconensia*, 12 (1936). Ja al 1258 el Papat expedia una butlla a favor de l'entrada del rei Jaume I i les seves filles al monestir, tantes vegades com vulguessin, per causa de devoció. AMSBM, Pergamí, núm. 252.

21. Translació narrada al "Tractat de les santes Inés i Clara", Lib. nº1 (còdex no conservat a l'arxiu del monestir). Cfr. P. Vinyolas, *op. cit.*, (Apèndice 4 i 5). També a P. Batlle, "Libro primero. Vidas de las veneradas Madres sor Inés de Peranda y Sor Clara de Assís, llamada la primera sobrina de la madre santa Clara, fundadoras del real convento de santa Clara de Barcelona", *Crónica Seráfica de la regular observancia de la provincia de Cataluña*, vol. II, cap.1, folis 3-4. Ms. 994, BUB.

22. Aquest Papa davant la situació d'una comunitat amb dues regles declara que "la regla benedictina no obligava sinó en allò referent al tres vots substancials".

23. E. Zaragoza considera que la comunitat va viure sota la disciplina de la regla gregoriana, mentre que el pare Vinyolas o F. Fita anoten la seva adscripció a la regla urbanista des de 1263.

24. T. De Azcona, "Paso del monasterio de Santa Clara a la regla benedictina", *Separata de Colectanea Franciscana*, 38 (1968).

25. T. de Azcona, "Reforma de religiosas benedictinas y cistercienses de Catalunya en tiempo de los Reyes Católicos", a *Studia Monastica*, 9 (1967) p.

88-89.

26. J. Bada, *Situación religiosa de Barcelona en el siglo XVI*, Barcelona: Balmes- Facultat de Teologia de Barcelona, 1970.

27. T. de Azcona, *op. cit.*

28. Una butlla de Lleó X, de l'any 1513, concedia a la comunitat la facultat de deixar l'orde clarissa i integrar-se a l'orde de Sant Benet.

29. A. Benvenuti Papi, *"In castro poenitentiae". Santità e società femminile nell'Italia Medievale*, Roma: Herder, 1990.

30. J. García Oro, *op. cit.*

31. J. Mateu i Ibars, "El monasterio de Santa Clara de Lérida. Notas para su historia", *Las clarisas en España y Portugal. Congreso Internacional*, Salamanca, 1993.

32. F. Gazulla, *Vida de santa María de Cervellón, virgen comúnmente llamada del Socós, primera religiosa de la celestial, real y militar orden de nuestra Señora de la Merced*, Barcelona, 1909.

33. A. Muñoz, "El monacato como espacio de cultura femenina. A propósito de la Inmaculada Concepción de María y la representación de la sexuación femenina". *Pautas históricas de sociabilidad femenina. Rituales y modelos de representación. Actas del V coloquio internacional de la Asociación Española de Investigación Histórica de Mujeres. Junio 1997*, Cádiz: Universidad de Cádiz. Servicio de Publicaciones, 1999, p. 71-89.